

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, na temelju članka V stavak 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i članka 39. stavak 1. Poslovnika o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 21. do 27. siječnja 2003. godine, donijelo je

ODLUKU

I

Graditeljska cjelina - Tvrđava u Jajcu proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni se spomenik nalazi na k.č. 538, k.o. Jajce I, općina Jajce, Federacija Bosne i Hercegovine.

Na nacionalni se spomenik primjenjuju mjere zaštite i rehabilitacije utvrđene Zakonom o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljenog prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH", br. 2/02 i 27/02).

II

Vlada je Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna osigurati pravne, znanstvene, tehničke, administrativne i financijske mjere za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju nacionalnoga spomenika .

Vlada je Federacije dužna osigurati financijske i tehničke uvjete za izradbu i provedbu programa trajne zaštite nacionalnoga spomenika.

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Povjerenstvo) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati financijska sredstva za izradbu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

Na prostoru nacionalnog spomenika primjenjuju se sljedeće mjere zaštite:

- na nacionalnome spomeniku dopušteni su samo radovi koji se provode u cilju konzervacije i prezentacije spomenika;
- Tvrđava sa pojasom bedema i strmim sjevernim i zapadnim padinama predstavlja **I zonu zaštite** koja se nalazi na k.č. br: 538 k.o. Jajce I i zahtijeva detaljna arheološka istraživanja;
- postojeći objekti koji se nalaze ispod bedema su u neskladu sa gradskim zidinama i potrebno je ispitati njihov legalitet; nije dopuštena gradnja ili promjena terena u izravnoj okolini bez prethodnog dopuštenja nadležnih organa uprave izdatih na temelju uvjeta nadležne službe zaštite naslijeđa na razini Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nadležna služba zaštite).

Mjere će fizičke zaštite spomenika biti provedene u dvije etape:

I etapa obuhvaća mjere zaštite od daljnjeg propadanja tvrđavske cjeline, čišćenje od samoniklog raslinja, sanaciju i konstruktivnu konsolidaciju zidina;

II etapa obuhvaća izradbu i provedbu projekta revitalizacije spomenika s ciljem njegove transformacije u multimedijalni i kulturni centar.

II zona zaštite bit će definirana kasnijim sveobuhvatnim urbanističkim planom grada Jajca. U ovoj zoni nije dopušteno građenje, uključujući i promjenu krajolika, osim restauracije i rehabilitacije objekata koji čine sastavni dio šire zaštićene prostorne cjeline, uz primjenu materijala i oblika građenja koji su dio prepoznatljivog krajolika (četverostrešni krovovi sa nagibom većim od 45 stupnjeva, sa tamnim krovnim pokrovom, drvenim nebojenim okvirima otvora, ožbukanim i u bijelo bojenim fasadama)

U ovoj zoni zaštite nije dopušteno rušenje objekata sagrađenih prije 1945. godine.

IV

Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno - planski spisi koji su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

V

Svatko, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, županije, gradske i općinske službe suzdržat će se od poduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu i rehabilitaciju.

VI

Ova će se odluka dostaviti Vladi Federacije, federalnome ministarstvu nadležnome za prostorno uređenje, nadležnoj službi zaštite, općinskim organima uprave nadležnim za poslove urbanizma i katastra, radi provedbe mjera utvrđenih u toč. II-IV ove odluke i nadležnome općinskome sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII

Sastavni je dio ove odluke obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim osobama u prostorijama i na web stranici Povjerenstva (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Prema članku V, stavak 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Povjerenstva su konačne.

IX

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i objavit će se u «Službenom glasniku BiH» i «Službenim novinama Federacije BiH».

Ovu je odluku Povjerenstvo je donijelo u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović, Ljiljana Ševo i Tina Wik.

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na temelju članka 2. stavka 1. Zakona o provedbi odluka Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljenog prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, "nacionalni spomenik" je dobro koje je Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika proglasilo nacionalnim spomenikom sukladno čl. V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine («Službeni glasnik BiH», broj 33/02), sve dok Povjerenstvo ne donese konačnu odluku o njihovome statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Povjerenstvo je na sjednici održanoj 11. ožujka 1998. godine donijelo odluku o stavljanju **Tvrđave u Jajcu** na Privremenu listu nacionalnih spomenika, pod rednim brojem 274.

Sukladno odredbama Zakona, a na temelju članka V stavak 4. Aneksa 8. i članka 35. Poslovnika o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, Povjerenstvo je pristupilo provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

II - PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju izvršen je uvid u:

- dokumentaciju o lokaciji imovine i sadašnjem vlasniku i korisniku dobra (katastarska čestica br: 538, katastarska općina Jajce I, prema priloženoj kopiji katastarskoga plana iz studenog 2002. godine; zemljišnoknjižni izvadak br: 536, katastarska općina Jajce);
- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući i opis i fotografije, podatke o eventualnim oštećenjima tijekom rata, podatke o eventualnim intervencijama na restauraciji ili drugoj vrsti radova na dobru, itd.
- sadašnje stanje dobra;
- povijesnu, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru.

Na temelju uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o lokalitetu

Lokacija

Tvrđava se nalazi u sklopu srednjovjekovnog kompleksa grada Jajca. Cijeli kompleks sa tvrđavom, gradskim zidinama i tornjevima leži na velikoj kamenoj piramidi, tj. na njenoj južnoj padini. Sa jugozapada je zatvara korito rijeke Plive, a sa jugoistoka i istoka korito rijeke Vrbasa. Opseg srednjovjekovnog grada Jajca je oko 1300 m, sa površinom od 112 000 m². Tvrđava se nalazi na sjeverozapadnom kutu opisanog gradskog prostora na vrhu brijega, koji je na nadmorskoj visini od 470 m.

Povijesni podaci

Na prostoru današnje općine Jajce prisutni su brojni povijesni slojevi.

Tragovi prapovijesnog, odnosno eneolitskog naselja pronađeni su u predjelu Varošice, na dubini od cca 10 m. Drugi dijelovi staroga grada obiluju keramičkim

materijalom iz brončanog doba. Tragovi rimskih naselja nalaze se zapadno, sjeveroistočno i sjeverozapadno od tvrđave (Bare, Klimenta, Katina i Volujak), a u kasnoj antici, vjerojatno u IV stoljeću u predjelu Bara sagrađen je Mitrej.

Tvrđava, za koju se često upotrebljavaju nazivi kastel i citadela, postojala je i prije prvog spomena imena Jajca u pisanim izvorima (M. Ančić, 1999,98). U pisanim izvorima Jajce se prvi put spominje 1396. godine, a Hrvoje Vukčić Hrvatinić se titulira "conte di Jajcze". U njegovo doba, kada veliki vojvoda i herceg Spljetski povremeno rezidira u gradu i u njemu izdaje povelje, krajem XIV i početkom XV stoljeća grad doživljava izniman politički i kulturni razvoj, a kasnije, pred kraj bosanske države, postaje stalno sjedište posljednjih bosanskih kraljeva. Za Hrvojeva vremena gradi se obor na istočnoj strani tvrđave, a postupno se, tijekom XV i u prvim decenijama XVI stoljeća izgrađuje cijeli obrambeni sustav, onakav kakav je i pored raznih popravaka i pregradnji, uglavnom sačuvan do danas. U Jajcu je rezidirao posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević, koji je pogubljen 1463. godine kod grada Jajca u prisustvu sultana Mehmeda II el Fatiha. Tada su trupe osmanske vojske zauzele grad, ali su ga držale svega oko 6 mjeseci. Mađari zauzimaju Jajce 1464. godine i osnivaju Jajačku banovinu. Grad postaje istureno strateško uporište do kraja 1527. godine. Te godine, poslije Mohačke bitke, definitivno pada pod otomanski imperij i gubi značaj kao istureni položaj. Zone okršaja prenose dalje na sjever. Od tada u Jajcu sjedi vojna posada sa dizdarom na čelu. U drugoj polovini XVII stoljeća spominje se kapetan jajačke kapetanije. E. Čelebija bilježi da su u gradu dizdar, janjičarski zapovjednik i 300 vojnika. Požar iz 1658. godine je teško poharao i tvrđavu i grad. Iste godine se građani tuže valiji da je grad u tako ruševnom stanju da je opasno prolaziti kroz gradske kapije i pored bedema. U XVIII stoljeću jedan špijun piše da grad nije popravljan od zauzeća 1527. godine, i da je u njemu mala posada sa malo artiljerije. Zadnji kapetan Jajca je bio Sulejman-beg Kulenović do 1832. godine, pristaša Husein-kapetana Gradaševića. Bosanski vezir Mahmut Hamdi-paša doveo je nove nizame i Arnaute koji su ovdje boravili od 1832.do 1833. godine, kada je usljed njihove nepažnje stradala i džamija Sulejmanija (Crkva sv. Marije sa Tornjem sv. Luke). Tada je u gradu bilo 12 topova i 4 prangije. Oko grada su se vodile borbe 1851. godine između krajiških pobunjenika i Omer-paše Latasa, kao i pri zauzeću Bosne od strane Austro-Ugarske 1878. godine.

Dosadašnja zakonska zaštita

U postupku koji predhodi donošenju konačne odluke o proglašenju izvršen je uvid u dokumente o dosadašnjoj zaštiti i utvrđeno sljedeće:

- Tvrđava se u Jajcu nalazi na Privremenoj listi nacionalnih spomenika pod rednim brojem 274;
- Prostornim planom Republike Bosne i Hercegovine do 2002. godine spomenik je evidentiran, valoriziran kao spomenik I kategorije, a predstavlja i dio urbane cjeline Jajce koja je vrednovana kao cjelina nulte kategorije međunarodnog značaja;
- Nacrtom prostornog plana općine Jajce (izrađen 1988. godine, a nosilac izradbe je Urbanistički zavod Bosne i Hercegovine), spomenik je evidentiran na spisku od 74 pojedinačna spomenika i manje cjeline nad kojima se vodi režim predhodne zaštite;
- Nacrtom regulacionog plana kojim je bila planirana revitalizacija povijesne jezgre Jajca, izrađenim na temelju istraživanja arhitekta Radivoja Jadrića, obuhvaćen je i povijesni spomenik Tvrđava Jajce.

2. Opis spomenika

Arhitektura

Među gradovima srednjovjekovne Bosne Jajcu pripada iznimno mjesto. To je jedino utvrđeno gradsko naselje sa svim odlikama urbanog središta u XV stoljeću.

Arhitektonski spomenici uvjerljivo ilustriraju srednjovjekovnu umjetnost i različita politička stanja u Jajcu. U doba Hrvoja Vukčića ovdje je dominantna lokalna građevinsko - klesarska radionica, dok su u doba posljednjih bosanskih kraljeva u Jajcu radili majstori iz Dalmacije (kasna gotika primorskih gradova kao i znaci rane

renesanse). Matija Korvin u banovinu dovodi majstore iz kruga mađarsko - hrvatske kasne gotike.

Sustav utvrda i gradskih obrambenih zidova građen je u nekoliko faza.

U I fazu spada **tvrđava**, koja se nalazi na samom vrhu brda, iznad sastava Plive i Vrbasa. Iako ne raspoložemo dokazima o vremenu njenog postanka, vjerojatno da je tvrđava, kao središnji element kasnijeg obrambenog sustava postojala već u XIII stoljeću. Izgleda da je tvrđava imala prvobitno 3 četverostrana tornja: dva na južnom zidu i jedan u sjeverozapadnom kutu, što je dokaz da je građena prije XIV stoljeća (Đ. Mazalić 1952., 65).

II faza je period Hrvojeve vladavine, prelaz iz XIV u XV stoljeće. Tada je vjerojatno, unutar zidina tvrđave, vršena pregradnja kutnih tornjeva, podizanje visine zidova, te izgrađen obor, istočno od njega, (na planu potezi od južnog kuta citadele do tornja II; od tornja II do bastiona IV; od sjeveroistočnog kuta citadele do bastiona IV). Još uvijek je Jajce manja utvrda. Crkva sv. Marije sa Tornjem sv. Luke, i sa oborom istodobno izdubljene Katakombe još su uvijek u podgrađu (Đ. Mazalić 1952., 65-66; M. Ančić, 1999., 98).

III faza gradnje počinje od smrti Hrvoja Vukčića (1416. godine) i seobom kraljevske prijestolnice u Jajce, otprilike od polovine XV stoljeća do 1463. godine. Zidovi se spuštaju do prirodnih prepreka, sedrenih zidova i obala rijeka. Unutar zidina stoji i franjevački samostan, a gradi se nova Crkva sv. Katarine. Obrambeni sustav srednjovjekovnog grada opasuje površinu od gotovo 2 hektara. Premještanje dvora u Jajce, kao formiran urbani centar opasan zidinama, je imalo značenje uklapanja u suvremeni europski model, kada razvijeni urbani centri dobivaju sve veći značaj. Tada se gradi Medvjed-kula, i potez sjevernog zida oko Papaz-kapije (toranj III) do bastiona V, tj. Šamića-tabije. Negdje oko glavnog gradskog trga (platee) vjerojatno se nalazila Crkva sv. Katarine (oko hamama i Esme Sultanije džamije). (M. Ančić, 1999., 99).

IV faza se odvija za vrijeme mađarske vladavine, tj. trajanja Jajačke banovine. od 1464. –do 1527. godine.

Cijeli obrambeni sustav grada se prepravlja i dopunjuje.¹

U V fazi, za vrijeme otomanskog imperija (1528.-1878.), grad dobiva konačan oblik. U tvrđavi se tornjevi pretvaraju u bastione i unutar starih srednjovjekovnih zidova podignuti su nasipi (Đ. Basler, 1959., 124), te se gradi barutana. Gradi se bastion III, toranj na Džikovcu, mesdžid u tvrđavi, Crkva sv. Marije sa Tornjem sv. Luke se preinačuje u Džamiju Sulejmana II.

Tvrđava ima oblik nepravilnog četverokuta, uvjetovan konfiguracijom zemljišta. Na sjeverozapadnom (bastion I) i jugoistočnom (bastion II) kutu su dva jaka četverostrana tornja, a izgleda da je jedan toranj prvobitno bio i na sjeveroistočnom kutu. Opseg tvrđave je 260 m, a površina 4800 m². Vanjski zidovi tvrđave su debeli od 1.75-2.05 m. Prvobitno se ulaz nalazio na teže pristupačnoj zapadnoj strani, na mjestu gdje je zid debljine do 3 m. Prolaz i kapija su široki jedva 1 m. Unutar zidova je bunar, koji se i danas nalazi na istom mjestu. (Đ. Mazalić 1952., 72).

Južni zid tvrđave (dug 57 m i visok od 8-13 m) smatra se njenim najreprezentativnijim dijelom. U donjem dijelu do 3 metra visine i na uglovima pri gradnji je korištena muljika, a za ostali dio, većinom, blokovi od sedre. Mjestimice se mogu primjetiti komadi rimske opeke. Donji dijelovi zida imaju naglašen nagib, a gornja polovica je skoro okomita. Na visini od oko 8 m zid prerasta u prsobrane 2.20-2.40 m širine, 1.25 m visine, na razmaku od 0.80 m. Debljina zida kod prsobrana iznosi od 0.82 – 0.90 m, a u visini vrata 2.0 m. Svaki drugi prsobran ima uski otvor.

¹ Đ. Mazalić smatra da je prepravka unutar zidina tvrđave, tj. podebljanje nasipanjem zemlje uz zidove sa unutrašnje strane, kao i punjenje tornjeva i njihovo pretvaranje u bastione izvršeno u periodu 1464.-1527. (Đ. Mazalić, 1952., 72, i 71, sl. 5). S obzirom na pretpostavku da su Mađari rezidirali u tvrđavi, i to u dvoru bosanskih kraljeva, kao i na činjenicu da arheološka istraživanja nisu vršena, Mazalićeva pretpostavka se može dovesti u sumnju. E. Čelebija pri obilasku Jajca u sedmoj deceniji XVII stoljeća zatekao je "ruiniran" dvorac, što potkrepljuje pretpostavku Đ. Baslera da se dvor nalazio unutar zidova tvrđave. (E.Čelebija 1979.,209; Đ. Basler, 11959., 122.)

Krunište zapadnog kuta zida je odsječeno i sada se nalaze puškarnice građene krajem XVIII i početkom XIX stoljeća (Đ. Basler, 1959., 130). Pretpostavlja se da se na tom mjestu, oko polovice XV stoljeća zid završavao manjim kružnim tornjem - stražarnicom u koju se ulazilo izravno iz "kraljevskog portala", koji je tada otvoren (Đ. Basler, 1959., 124, sl. 3). Tzv. Kraljevskim vratima (dim. 2.25 x 1.77 m), je omogućen pristup iz sve razvijenijeg podgrađa. Nastanak portala može se datirati u širi vremenski okvir od druge vladavine Tvrtka II do Stjepana Tomaševića koji definitivno preseljava dvor u Jajce (1421.-1461.).² Po osnovnoj koncepciji oblikovanje portala sa kraljevskim grbom u duhu kasne gotike, kao i po heraldičkoj analizi, veoma je slično portalu sa Bobovca.³ U izradi reljefa nad portalom očituje se rustična gotika. Majstor se nije mnogo razumio u heraldiku. Grb je okrenut na suprotnu stranu. Četverostruko zalamanje unutrašnjeg ruba glavnog luka pored grba vuče kasnoj gotici. Prag portala je visok 30 cm. Ispred njega je stajala stuba (šir. 33 cm, vis. 14 cm) i manja terasa od neravnih ploča. Tragovi vatre i gara, kao i nabacani slojevi ukazuju na popravke iz kasnijeg vremena.

Jugoistočni toranj (bastion II) je vjerojatno bio visok oko 25 m, ne računajući krovnište (Đ. Basler 1959., 123). Na tom tornju ugrađena je i bifora (raspon niše 2.15 m, dubina 117 m). Oblik bifore je po osnovnoj formi sličan bifori na Bobovcu. Na razini bifore, sa unutrašnje strane, ustanovljeno je nekoliko slojeva žbuke. U ovom tornju je na svakoj od etaža bio koristan prostor od 12x18 m. Možda je tu, prvobitno na prijelazu iz XIII u XIV stoljeće, kada je izgrađena citadela, bio stan feudalca (a možda kasnije i Hrvojev).

Pojedini arhitektonski ostaci nađeni unutar tvrđave ili unutar srednjovjekovnih zidova grada, govore u prilog da je ovdje polovinom XV stoljeća građena neka palača (dalmatinsko kasnogotička škola). Evlija Čelebija u drugoj polovini XVII stoljeća piše o impresivnim ruševinama dvorske palače unutar tvrđave.⁴ Tek bi se većim arheološkim istraživanjima unutar zidova citadele, mogla pobliže označiti lokacija i veličina palače - kraljevskoga dvora.

O vremenu gradnje tvrđave stručnjaci imaju različita mišljenja. Svi se slažu da je svakako izgrađena prije Hrvojeve vladavine. Jedni njenu gradnju stavljaju u XIII stoljeće (Mazalić, 1952., 100; djelomice Basler 1959., 130; Ančić, 1999., 98), a drugi čak do druge polovine XIV stoljeća (M. Popović 1997., 22-23).

Nakon velikih rušenja i brzih popravaka, poslije šestomjesečne osmanske opsade, mađarska posada u gradu vršila je popravke, koje se vide u planu tvrđave. Pri toj pregradnji nema više prsobrana na južnom zidu tvrđave.

Mađari prepravljaju već postojeću ili grade novu palaču (Đ. Basler, 1959., 128).

U periodu vladavine otomanskog imperija grade se potpornji da bi se ojačali zidovi tvrđave i otvaraju se druga vrata istočno od kraljevskih. Krajem XVIII ili početkom XIX stoljeća zazidan je kraljevski portal, kada su na tvrđavi, nasipanjem tornjeva i pojačanjem zidova, izgrađene tabije i puškarnice.⁵ Unutar zidova tvrđave se nalazila džamija i baruthana, koja je u osnovi četvorna, dimenzija 10X10 m. U prizemlju su zidovi deb. 2.0 m. Prizemlje je zasvedeno i osvijetljeno izravno preko stubišta, kroz mali otvor u zidu. Zidovi kata su debeli 0.90 m, osim zapadnog koji je nesrazmjerno deblji, oko 2.50 m. Kat je pokriven kupolom. Iznad ulaza u baruthanu je uzidana profilirana konzola.

U doba austrougarske vladavine, pored baruthane sagrađena je tipska zgrada rezervoara za vodu.

Etape gradnje ostalih srednjovjekovnih zidova i tornjeva u Jajcu

U Hrvojevom vremenu, uz gradnju obora sa istočne strane tvrđave, Mazalić

² D. Kojić-Kovačević 1978., 127. Godine 1457. za vladavine kralja Stjepana Tomaša vladarski dvor u Jajcu se prvi puta izričito spominje u povijesnim izvorima. Četiri godine kasnije tu je krunisan kralj Stjepan Tomašević. (S. Ćirković 1964., 324.)

³ Basler 1962., 98-108. Detaljan opis portala i grba

⁴ E. Čelebija, 1979., 209.

⁵ Mazalić 1952., 70-72 je smatrao da su Mađari napravili "veliki bastion" uz zapadni zid citadele, zemljana pojačanja ostalih zidova sa unutrašnje strane, tornjeve pretvorili u bastione, a sa vanjske strane, sagradili potpornje. Pri konzervacijskim radovima šezdesetih godina XX stoljeća, ove aktivnosti se pripisuju Osmanlijama.

(1954., 67) pripisuje i gradnju tornja (bastiona IV) ,te bedema koji ga veže sa istočnim kutom tvrđave. Da li je tada ili nešto kasnije, radi osiguranja prilaza sa banjalučke ceste, izgrađen još jedan toranj na samoj stijeni iznad današnje Banjalučke kapije, nije točno utvrđeno.

U vrijeme kada su bosanski kraljevi, možda već od 40-tih godina XV stoljeća, počeli više obraćati pažnju na značaj Jajca, grad je utvrđen sa zapadne i sjeverne strane. Na zapadu od jugozapadnog kuta tvrđave do obala (starog) korita Plive. U tom sustavu je podignuta i **Medvjed-kula**, koja pripada tipu obrambenih, okruglih i masivnih tornjeva koji se počinju graditi sa pojavom vatrenog oružja. Debljina zida tornja kreće se od 4.70 m u istočnom, do 6.0 m u zapadnom dijelu objekta. Promjer u unutrašnjosti prizemlja je 5.70 m, a na katu 8.14 m. Pri gradnji je korištena žbuka koja sadrži malu količinu vapna, a veliku količinu sedrene prašine. Južni zid je spolja okomit, dok je sjeverni zakošen prema unutrašnjosti. Osim ulaza koji se nalazio na visini od 8.5 m od razine tla, na prvom katu tornja su bila tri otvora, od kojih su dva služila kao puškarnice. Od Kraljevskih vrata pružao se zid u pravcu Medvjed-kule, koji je zakrivljen u visini tornja II. Pretpostavlja se da je na mjestu zakrivljenja zid bio spojen sa tornjem, što je tadašnjem gradu davalo karakterističan oblik trokuta sa kastelom u vrhu. Ovaj koncept utvrde upućuje na utjecaje iz susjedne Dalmacije. Međutim, detaljnom prospekcijom na terenu ustanovljeno je da je ista gradnja primjenjena i na sjevernom zidu na potezu oko Banjalučke kapije, u supstrukcijama same kapije (Anđelić 1963/64., 51).

Mađari dalje proširuju srednjovjekovni grad Jajce. Visokim masivnim zidom (debljine 2.70 m) pokrivenim štitovima spajaju toranj III sa bastionom IV. Od tornja III pojačavaju zid Banjalučke kapije na debljinu od 5 m, podižu bastion V, pojačavaju postojeći zid prema rijeci i podižu toranj-stražaru. Obalu rijeke Vrbasa koja je i sama bila prirodan bedem mjestimice podziđuju. Na mjestu današnjega tornja nad Travničkom kapijom podigli su čvrst zid i utvrdili se dalje sve do Medvjed-kule. Mađari su dali gradu izgled zapadnih utvrda.

Padom pod otomanski imperij Jajce gubi strateški značaj koji je dugo imao. Tek nakon poraza kod Beča, a zatim i Sente, za vrijeme vladavine Otomanskog sultanata sagrađen je visoki toranj u obliku četvorine i pored njega manja tabija (Travnička kapija, toranj IV na planu Đ. Mazalića). Toranj ima kameni svod iznad prizemlja i sudeći po obliku sagrađen je krajem XVII ili početkom XVIII stoljeća (Đ. Mazalić, 1952., 76).

U više navrata su popravljali i za svoje potrebe mijenjali toranj II. Pretpostavlja se da su od srednjovjekovnih elemenata preostali samo dovratnici (Đ. Mazalić., 1952., 67., toranj II na Osnovi Jajca, tj.sl.3).

3. Istraživački i konzervatorsko - restauratorski radovi

Oko 1890. istraživanja i konzervatorske radove vršio je Ćiro Truhelka. Naišao je na ostatke kraljevskog, kasnije banskog dvora: dva kapitela, ukrašena akantusovim listom ugrađena u južni bedem na 12 m visine, dva ulomka profiliranog doprozornika, kapitel stupa koji je služio kao ukras na jednom vojničkom grobu. Svi ulomci se nalaze u Zemaljskome muzeju.

1951. – 1953. godine vršeni konzervatorski radovi na bedemima.

1957. konzervacija južnog bedema tvrđave. Otkopana su Kraljevska vrata i u zidu, kao i u nasipu ispred zida, pronađeni su sljedeći predmeti: željezni vršak strelice, kamena topovska kugla promjera 12 cm, polovina kamene topovske kugle istog promjera, kamena topovska kugla promjera 50 cm, dva rebra gotičkog svoda i dvije željezne kugle iz topova Omer - paše Latasa. 1961. i 1962. godine vršena su iskapnja i konzervatorski radovi na ruševinama Crkve sv. Marije i na tvrđavi. Radove su vršili P. Anđelić, I. Bojanovski i Đ. Basler.

1963. godine vršeni su konzervatorski radovi na sjevernom bedemu, između velike tabije i kastela.

1964. godine vršena je sanacija zapadnoga bedema.

1965. – 1967. godine nastavak radova na sanaciji i rekonstrukciji bedema. Radove su vršili stručnjaci Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH.

1969-1971. godine konzervacija bedema staroga grada, sanacija zapadnoga

bedema. Sve radove na bedemima od 1951. do 1971. godine vodili su stručnjaci Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH, Sarajevo.

Mali dio nalaza iz tvrđave, kao i sa drugih srednjovjekovnih građevina u Jajcu nalazi se u Zemaljskome muzeju: Dva kapitela stupa ili polustupa, inv. br. 6914, 6915, dva kapitela od muljike inv. br. 6916 i 6917, jedan monolitni stup sa bazom i kapitelom inv. br. 6918⁶, i dio lunete sa portala inv. br. 6923 (sve sa istraživanja Ć. Truhelke), te skulptura lava i 2 dijela ciborija ili oltara. Svi predmeti su izloženi u okviru stalne postavke Bosna i Hercegovina u srednjem vijeku. Ostali nalazi sa iskapanja P. Anđelića u Crkvi sv. Marije 1961. godine kao i oni pronađeni tijekom konzervatorskih radova ostavljani su u Jajcu, najviše u Franjevačkome samostanu ili u Muzeju II zasjedanja AVNOJ-a. Gdje su sada sitniji nalazi (strelice, tanad i sl.), ne zna se, a dio otkopanog kamenog materijala iz Crkve sv. Marije se nalazi u Franjevačkom samostanu. Dio od svekolikog materijala koji je opisan, a koji se nalazio u Jajcu do 1992. godine je vjerojatno propao. Morao bi se izvršiti popis preostalog materijala kad se za to steknu uvjeti.

4. Sadašnje stanje lokaliteta

Uvidom na licu mjesta ustanovljeno je sljedeće:

- područje je izloženo ubrzanom propadanju usljed nedostatka održavanja i neprovođenja minimalnih mjera zaštite;
- područje je ugroženo vremenskim nepogodama.

III - ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za donošenje odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom, usvojene na IV sjednici Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, održanoj od 03.do 09.rujna 2002.godine, Povjerenstvo donosi odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

A) Vremensko određenje

B) Povijesna vrijednost

C) Umjetnička i estetska vrijednost

- iii. Proporcije ,
- iv. Kompozicija,
- v. Vrijednost detalja.

D) Čitljivost (dokumentarna, znanstvena, obrazovna vrijednost)

- ii. Svjedočanstvo o povijesnim mijenama,
- v. Svjedočanstvo o tipičnom načinu života u određenom razdoblju.

E) Simbolička vrijednost

- ii. Sakralna vrijednost,
- v. Značaj za identitet skupine ljudi.

F) Ambijentalna vrijednost

- i. Odnos oblika prema ostalim dijelovima cjeline,
- ii. Značenje u strukturi i slici grada,
- iii. Objekt ili skupina objekata je dio cjeline ili područja.

G) Izvornost

- v. Položaj i smještaj u prostoru

H) Jedinstvenost i reprezentativnost

⁶ Đ. Basler 1959., 126.

- i. Jedinstven ili rijedak primjerak određenog tipa ili stila.

I) Cjelovitost (cjeline, područja, zbirke)

- i. Fizička cjelovitost (kompaktnost),
- ii. Homogenost,
- iii. Zaokruženost (kompaktnost).

Sastavni dio ove odluke su:

- fotodokumentacija,
- grafički prilozi.

Korištena literatura

- M. Ančić, Jajce, Portret srednjovjekovnog grada, Split, 1999.
- P. Anđelić, Jedna faza izgradnje srednjovjekovnog Jajca, Zbornik krajiških muzeja II, Banja Luka, 1963/1964., 50-52.
- P. Anđelić, Doba srednjovjekovne bosanske države, U: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast, Sarajevo, 1984., 435-587.
- Đ. Basler, Konzervacija južnog zida tvrđave u Jajcu, Naše starine VI, Sarajevo, 1959., 121-134.
- Đ. Basler, Klesarski majstori i radionice u srednjovjekovnom Jajcu, Zbornik krajiških muzeja I, Banja Luka, 1962., 98-108.
- Đ. Basler, Sjeverni dio gradskih utvda u Jajcu, Naše starine XI, Sarajevo, 1967., 51-57.
- G. Bodenstein, Povijest naselja u Posavini 1718.-1739., Glasnik Zemaljskog muzeja XX, Sarajevo, 1908., 95-112.
- E. Čelebija, Putopis, Sarajevo, 1954.
- S. Ćirković, Istorija srednjovjekovne bosanske države, Beograd, 1964.
- D. Kojić Kovačević, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Sarajevo, 1978.
- H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, Naše Starine I, Sarajevo, 1953., 7-47
- Đ. Mazalić, Stari grad Jajce, Glasnik Zemaljskog muzeja, n.s. sv. VII. Sarajevo, 1952., 59-100.
- M. Popović, Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine 1, Beograd, 1995., 33-55.
- M. Popović, Vladarski i vlasteoski dvor u srednjovjekovnoj Bosni, Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine 2, Beograd, 1997., 1-33.
- L. Thallozy, Povijest Jajca, Zagreb, 1916.
- Ć. Truhelka, Kraljevski grad Jajce, Sarajevo, 1904.

Nositelj istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

*Lidija Fekeža, magistar arheologije, vanjski suradnik
Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika*

Učesnik u istraživanju i izradi Prijedloga odluke

*Alisa Marjanović, diplomirani inženjer arhitekture,
vanjski suradnik Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika*